

Efter 200 års tørlægning er Søborg Sø atter til debat

Mod slutningen af 1700-tallet blev der taget de første livtag med Danmarks helt store søer. Et af de største projekter var tørlægningen af Søborg Sø i Nordsjælland.

I 1784 havde regeringen nedsat Den Lille Landbokommission, der stod for udskiftningen af 1300 bøndergårde i Nordsjælland. Denne kom-

mission havde som sin vigtigste opgave at undersøge mulighederne for at skaffe landbrugsjord. Så hvad var mere nærliggende end at pege på Søborg Sø? Den fladvandede sø dækkede 660 hektar, og så nemt som ingenting kunne den tørlægges. Vandspejlet lå omkring fire meter højere end havet, så faktisk skulle der bare graves en

kanal fra søen og ud til Kattegat ved Gilleleje, mindre end fire kilometer mod nord.

Ved Møllesøens tørlægning oppe i Vildmosen i 1760 havde man gravet en kanal på knap to kilometer uden de store problemer. Da det var næsten 25 år siden, kunne det vel ikke være den store udfordring at præstere det dob-

Søborg Sø

Lavvandet sø på 600 hektar i Nordsjælland, fem kilometer syd for Gilleleje med kanalforbindelse til Gilleleje Havn.

Tømt for vand i 1795-1803 som et af landets første landvindingsprojekter. Yderligere udtørret og kultiveret i 1872-76.

Ejet af staten frem til 1858, derefter privat ejer og senere udstykning i mere end 240 parceller.

Gennemgribende renovering af hele afvandingsanlægget af landets førende kulturtekniker P.B. Feilberg i årene efter 1872.

Med økonomisk støtte efter landvindingsloven blev der i 1945-48 anlagt en landkanal og opført en pumpestation i nord, så afvandingen kunne intensiveres.

I 1990'erne gennemførtes en ny jordfordeling, så antallet af lodsejere blev reduceret til ca. 60. I samme periode blev der gjort forsøg på at genskabe en del af søen, men en lokal svinefabrikant blokerede forslaget i Jordbrugskommissionen.

I den nordlige ende af den udtørrede sø findes landsbyen Søborg og en tidligere halvø med borgruinen Søborg.

Gribskov Kommunes planstrategi har siden 2012 indeholdt et ønske om at undersøge muligheden for at genskabe et søområde.

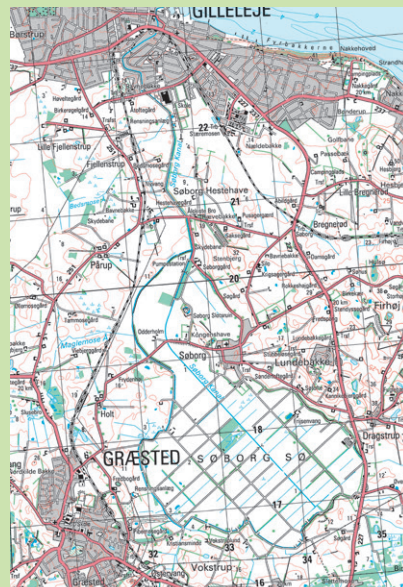
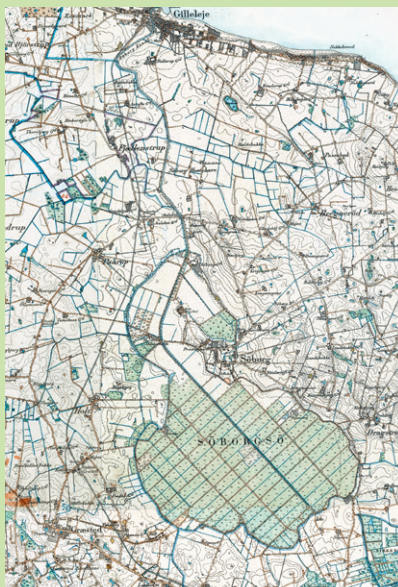
Debatoplæg til 335 hektar stor sø fremlagt i januar 2014.

Området er hverken naturfredet eller inkluderet i Natura 2000-planen.

Kortene er fra 1768, 1820, 1898 og 1994.

Gribskov Kommune.

Koordinater: 6219350, 706751

belte. Men så enkelt var det ikke. Kanalen gik det nemt nok med at få gravet, men ingen havde kunnet forudse, at dyndbunden i søen ville klaske sammen, så snart vandet blev ledt bort. De voldsomme sætninger af den tørlagte søbund, der siden hen fulgte, havde man slet ingen erfaringer med. Søborg Sø var jo den første store sø, der blev forsøgt fjernet fra Danmarks-kortet.

I spidsen for arbejdet satte Landbokommissionen en nordmand, Hans Nicolai Arctander, der var født i 1757. Hans far var kaptajn, så allerede som stor dreng kom Hans Nicolai ind til militæret. Han viste store evner, og mange betegnede ham ligefrem som et geni. I en alder af 19 år var han blevet udnævnt til sekondløjtnant og opholdt sig derefter meget i Danmark. Her blev han en nær ven af den indflydelsesrige Reventlow-familie, der havde nedsat Landbokommissionen. Ikke mindst den karismatiske personlighed, grev Johan Ludvig Reventlow, viste ham stor venlighed.

Den vrangvillige møller i Gilleleje

Opgaven med at tømme Søborg Sø fik Hans Nicolai Arctander i 1785. Året efter havde han projektplanen klar, men trods sine overlegne evner kom han til kort. Han måtte vente i 10 år, før det første spadestik kunne tages.

Misteltenen, der ikke var taget i ed, hed Niels Tønnesen. Han var privilegeret møller i Gilleleje og ville ikke slippe sin vandmølle. »Jeg har kongelig ret til Søborg Søes vand og til at have min mølle her«, skal han have sagt og slået i bordet. »Jeg forlader ikke uden videre min mølle, bare fordi Søborg Sø skal udtørres«.

De, der ville tømme søen, var dog stærkere og mægtigere end den vrangvillige møller Tønnesen, men der måtte forhandles og købslås i en uendelighed, før det blev muligt at nedlægge møllen og fjerne opstemningen ved Gilleleje. Først i 1794 var man nået til enighed om prisen, så Søborg Å kunne få frit løb ud i Kattegat.

Til gengæld tog det blot to år at få gravet den fire kilometer lange kanal, selvom den målte fire meter i dybden med to meter i bunden og en

Som en af 1700-tallets fremsynede reformatorer huskes Johan Ludvig Reventlow (1751-1801) for sin indsats for at bedre bøndernes forhold og skolevæsenet. Han overtog i 1775 baroniet Brahetrolleborg på Sydfyn, hvor han lempede hoveriet og gennemførte flere landbrugstekniske nyskabelser, bl.a. rapsdyrkning. Desuden oprettede han et lærerseminarium på Brahetrolleborg. Billedet er fra Wikipedia.

sidehældning på 45 grader. Den ene skråning var forsynet på midten med en såkaldt bærmølle, en afsats til et hold jordarbejdere, der kunne stå her og modtage den opkastede jord nede fra kanalbunden for derefter at kaste den videre op til terrænets overflade. Alt efter kanalens projekterede dybde arbejdede to eller tre hold jordarbejdere på hvert deres niveau. Øverst oppe varierede kanalens bredde mellem 11 og 12 meter.

Kanalen stod færdig i efteråret 1796. Allerede året efter var vandet faldet så meget, at man kunne begynde at anlægge et drænsystem i den dyndede søbund. Men det gik ikke. Snart stod det klart, at man aldrig ville få det frodige landbrugsland, som fortællerne for projektet havde lovet. Vandafledningen var ganske utilstrækkelig.

I midten af den gamle sø lå der fortsat en lille sø, »Klaringen«, som man ikke kunne få bugt med. Og de øvrige arealer lå mest hen som sump og mose, da dyndbunden var så blød, at man ikke kunne færdes på den. Kål og roer, som mange havde drømt om at skulle dyrke, måtte der skydes en

hvid pind efter; selv ikke græssende kreaturer kunne der blive tale om, fordi kvæget hurtigt ville træde bunden fuldstændig op. Tilbage var der kun to afgrøder at satse på, hø og tækkerør. Til gengæld blev det en rigtig god forretning i de første 10-15 år af søafvandingsens levetid.

Staten sælger ud

I 1857 satte staten Søborg Sø til salg. Riget fattedes penge, så en række statsejendomme måtte realiseres. For at det skulle gå retfærdigt til, blev ejendommen udbudt på tre efter hinanden følgende auktioner fra december 1857 til juli 1858. Det foregik på Esrum Kro.

På den tredje og sidste auktionsdag overbød retsassessor og folketingsmedlem Laurids Nørgaard Bregendahl proprietær Constantin Brun fra Borupsgaard, der havde budt 100.000 rigsdaler (13,7 mio. kr. i 2013-værdi) ved første auktion. Med sit overbud købte Bregendahl ejendommen for i alt 135.900 rigsdaler (18,6 mio. kr. i 2013-værdi). Med sig som kautionist havde han jægermester Th. E. Neergaard fra Viskum.

Bregendahl selv var bosat i Viborg, og han repræsenterede Viborg-kredsen i den grundlovgivende rigssamling 1848-49. Fra 1849 til sin død var han kredsens folketingsmand, ved hvert valg kåret uden modkandidat. Under fællesforfatningen af 1855 sad han som direkte valgt medlem i Rigsrådet 1856-63.

Hensigten med det jyske opkøb er uklar. I de fjorten år, hvor Bregendahl ejede Søborg Sø, skete der ingen væsentlige ændringer i driften, snarere tværtimod. Ejendommen blev forsømt i en sådan grad, at fra 1860'erne bredte mosset sig ud over større områder, hvor de værdifulde græsser kvaltes.

Da Bregendahl døde i 1872, stod den centrale del af søbunden »Klaringen« permanent under vand. De omgivende arealer henlå »som sump bevokset med en vegetation af mos, siv, stararter og tagrør og oversvømmet vinter og forår«.

Bregendahls arvinger solgte omgående den unyttige ejendom, men i

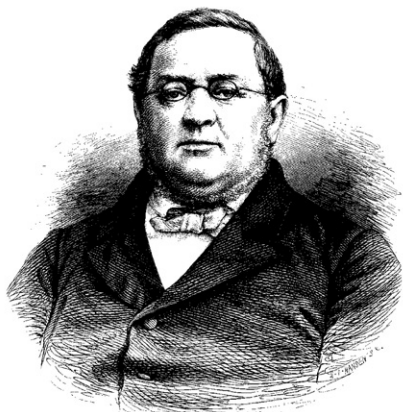

Illustration af C. B. Bregendahl, G. af D.

Laurids Nørgaard Bregendahl (1811-1872) var juridisk kandidat fra 1834 og virkede fra 1842 til sin død som overretsassessor i Viborg. Her var han kollega til overretsprøkurator Georg Morville, der var medstifter af Det Danske Hedeselskab i 1866. Bregendahl repræsenterede Viborg-kredsen i den grundlovgivende rigsforsamling i 1848-49 og var kredsens kårede folketingsmand fra 1849 til sin død. Udnævnt til etatsråd i 1862 og formand for Folketinget i elleve år. Billedet er fra Wikipedia.

modsatning til Bregendahl havde den nye ejer store visioner for søen. I forvejen var han landets mest velhavende jordejer og en af rigets mægtigste mænd, og han var parat til at investere det nødvendige for at nyttiggøre den udtørrede sø.

Køberen var fhv. statsminister og lensgreve Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs fra Frijsenborg nordvest for Århus. Hans erklærede mål med Søborg Sø var, at »få en solid ejendom ud af en ubrugelig sump«.

Den rige og den dygtige

Ved den tids landvindingsprojekter var rigelige pengemidler dog ikke nok i sig selv, da kulturteknisk indsigt stadig var i sin spæde vorden. Man kunne ikke bare købe sig til hjælp hvor som helst, men der var lensgrev Krag-Juel-Vind-Frijs så heldigt stillet, at han i forvejen disponerede over tidens nok dygtigste kulturtekniker.

Peter Berend Feilberg (1835-1925) karakteriseres af fremtrædende forfattere (bl.a. Stenak 2005) som formentlig »den mest indsigtfulde kulturtekniker indenfor udtørring og kultivering i sidste tredjedel af det 19. århundrede«.

P.B. Feilberg var blandt de første

kandidater, da han i foråret 1858 færdiggjorde den nyoprettede tre-årige landbrugsuddannelse på Polyteknisk Læreanstalt. Den indeholdt kurser i bl.a. dige- og vandbygning samt udtørring og regulering af vandløb. Umiddelbart efter afgangseksamen fik han som nybagt kandidat ansættelse som tilsynsførende på drænings- og kultiveringsarbejder hos lensgreven på Frijsensborg. Dermed var Feilbergs livsbane lagt.

Krag-Juel-Vind-Frijs fattede interesse for den unge kandidat og sørgede for hans videreuddannelse, bl.a. med et års ophold i Holsten. Praktisk erfaring med større dræningsprojekter høstede Feilberg ved at deltage i Sjørring Sø-udtørringen ved Thisted i 1862, og frem for alt som leder af udtørringen af den 500 hektar store Näsbyholm Sjø ved Skurup i Skåne. Han var ansat som forvalter på Näsbyholm Gods i årene 1866-1872, og ansættelsen er sandsynligvis kommet i stand gennem lensgreven.

Näsbyholm Sjø ved Skurup var Skånes næststørste sø og sammen med Näsbyholm Gods ejet af den danske politiker og godsejer Carl Frederik Axel Bror baron von Blixen Finecke (1822-1873). Von Blixen Finecke sad i Folketinget i flere omgange og beklædte ministerposter, bl.a. som konseilpræsident en kort overgang i 1860.

Der kan næppe herske tvivl om tætte bånd mellem Krag-Juel-Vind-Frijs og Blixen Finecke, både politisk og privat. De var begge særdeles velhavende godsejere, og lensgrevens datter Clara Alvilda blev gift med von Blixen Fineckes søn Frederik Theodor. Parrets søn, Bror Frederik von Blixen-Finecke (1886-1946), huskes i dag for sit kortvarige ægteskab med forfatteren Karen Blixen (1885-1962).

Ny teknologi mod blødt dynd

Set i en landvindingsmæssig kontekst var parløbet mellem Krag-Juel-Vind-Frijs og Feilberg det bedst tænkelige for en effektiv tørlægning af Søborg Sø: pengemagt og faglig kapacitet. Projektet blev da også gennemført efter alle kunstens regler og kan kun be-

tegnes som vellykket. At kultiveringen aldrig blev langtidsholdbar, skyldtes uomgængelige naturlige processer, som hverken kapital eller kulturteknisk viden magtede at omgå.

Krag-Juel-Vind-Frijs køb fik i øvrigt den næppe tilsigtede effekt, at lensgreven opgav et større udtørningsprojekt i Jylland. I de år tilhørte Stensballegård ved Horsens lensgreven, og i 1872-73 var han gået i gang med at inddæmme og udtørre Horsens Nørrestrand, der hørte under hovedgården. Da Søborg Sø kom ind i billedet, blev projektet imidlertid opgivet og aldrig genoptaget. Horsens Nørrestrand findes derfor i dag som et højt skattet bynært naturområde og med status som vildtreservat.

For den nye ejer af Søborg Sø gik resten af 1872 og begyndelsen af 1873 med forhandlinger i Landvæsenkommissionen og med lodsejere og fiskerne i Gilleleje, fordi projektets første skridt ville være at lade grave en dybere og bredere kanal ude fra Kattegat og ind til Søborg Sø, men først skulle der træffes aftale med fiskerne om udløbet i havnen og opkøb af de nødvendige arealer.

Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs (1817-1896) var en dansk politiker og såkaldt lensgreve, der ejede landets største ejendom, Frijsenborg i Midtjylland. I landspolitik var Frijs ultrakonservativ og deltog i organiseringen af godsejerne i den såkaldte Grundejerforening, som han siden blev formand for. Billedet er fra Wikipedia.

Arbejdet kom i gang i foråret 1873, og da det kunne afsluttes et år senere i marts 1874, var der nygravet 3900 meter kanal med en bundbredde, der varierede mellem 3,8 og 6,3 meter. Foroven målte kanalen mellem 9,4 og 18,8 meter. Men vigtigst var det, at bunden nu lå 2,2 meter lavere end tidligere. Det skulle sikre en tilstrækkelig afvanding, selvom bundkoten dog kun var 0-30 centimeter under middelvandstanden i Kattegat. Undervejs fra udløbet i Gilleleje Havn og op til Søborg Sø var der desuden bygget seks broer.

Imidlertid var det kun starten.

Nu fulgte et større arbejde med kаланanlæg i selve søen. Det strakte sig fra 1874 til 1876, og der var tale om en enorm indsats. Kanalen skulle graves manuelt af mænd med skovle, spader og trillebør. Feilberg skønnede, at hovedkanalen ville få en længde på ca. 3.766 meter (12.000 fod), tværkanalerne 15.690 meter (50.000 fod) og de mindre grøfter 175.728 meter (560.000 fod).

Gravearbejdet på søens våde dyndbund gik i gang 1. maj 1874. Arbejdsstyrken var på 150 mand. Feilberg har i Tidsskrift for Landøkonomi i 1877 givet en indgående beskrivelse af metoden.

Først gravede man to grøfter, en på hver side af den fremtidige kanal. De skulle aflede vandet og afgrænse den strimmel dynd, hvori kanalen ville blive udgravet. Midt mellem de to grøfter – i kanalens midterlinje – blev der gravet en tredje grøft, som

P.B. Feilberg deltog også i det lokalpolitiske liv, hvor han i en periode opnåede at blive valgt til sognerådsformand. Det er Feilberg med langt skæg, der sidder ved bordet omgivet af sognerådets øvrige medlemmer. Foto: fra Petersen & Meyhoff 1986.

Indskriptionen på denne mindesten for kultivering af Søborg Sø er tilegnet P.B. Feilberg. Teksten lyder: »I fredens dage en foregangsmand med fromhed, flid og forstand af Søborg Sø med det blanke vand skabte han muld og agerland sit fædreland gjorde han megen gavn. Løjtnant Feilberg er mandens navn. Inspektør for Søborg Sø 1872-1896«. Stenen står ved Nordvang i vejkrødset ud mod Søborg Slotsruin.

løbende blev uddybet i takt med de to ydergrøfter. Til slut gravede jordarbejderne to grøfter mere, en på hver side af midtergrøften, og med denne teknik lykkedes det at frembringe et rimelig tørlagt areal med fem parallelle grøfter, som banede vejen for den egentlige hovedkanal.

Udfordringen var det løse dynd, der hele tiden truede med at flyde sammen.

Ikke mindst virkede tømningen af »Klaringen« med simpel håndkraft som en næsten uoverskuelig opgave, så allerede i februar 1873 havde Feilberg foreslået lensgreven, om ikke der kunne konstrueres et »apparat for optagning af dynd ved dampkraft«. Han fik grønt lys til at undersøge muligheden bl.a. i Holland og hos danske maskinfabrikker, men priserne gjorde denne løsning urealistisk. På grund af dampkraften ville maskinen komme til at koste i omegnen af 10.000 rigsdaler (1,24 mio. kr. i 2013-værdi). Søen var for lille til at retfærdiggøre udgiften.

Feilberg fik så den ide at lade ingeniøren, der havde bygget en opmudringsmaskine til fiskerne i Gilleleje Havn, prøve kræfter med opgaven, og inden længe lå der et sæt arbejdstegninger til en manuelt drevet muddermaskine. I en og samme arbejdsgang skulle den kunne grave jord og dynd op og samtidig transportere materialet ud til siderne. Inspirationen

stammede angiveligt fra den 162,2 kilometer lange Suez-kanal, der var blevet indviet i november 1869 efter 10 års gravearbejde.

Nok så interessant var det, at ingeniørens muddermaskine kunne fremstilles for en tredjedel eller måske endda en fjerdedel af prisen for en dampdreven maskine. Lensgreven sagde ja til investeringen, og sidst på sommeren 1874 kunne »Samsø«, som maskinen var blevet døbt, tages i anvendelse.

Feilberg var begejstret: »Nu kan man med samme sikkerhed grave kanalen igennem »Klaringen«s vællingagtige masse som igennem bakkerne ved Hestehaven og med fuldkommen sikkerhed sige, at Søborg Sø i tiden vil forsvinde«.

Helt billigt havde vidunderet dog ikke været. Prisen blev gjort op til 2700 rigsdaler (334.600 kr. i 2013-værdi).

I løbet af foråret 1875 lykkedes det at få uddybet størstedelen af hovedkanalen mellem søens udløb og »Klaringen« inde midt på søbunden, og snart var dyndbunden så fast, at man forsigtigt kunne gå ud på den iført dyndsko. For jordarbejdernes vedkommende var der tale om aflange brætstykker, der blev spændt fast under træskoene, mens hestene gik på store, runde træbrikker.

Udgrøftningen var stort set gennemført ved udgangen af 1876, men der ventede stadig adskillige års arbejde med at kultivere og frugtbar gøre den tørlagte søbund.

God dyndbund generobres

Vejnettet i Søborg sø, som det kendes i dag med navngivne længdeveje og de nummererede tværveje, er afstukket af P.B. Feilberg. For overhovedet at komme til at bearbejde den fugtige, gyngende søbund, skulle man jo kunne færdes.

Feilberg foretog også en opdeling i marker og enge, som han navngav. Thyra Enge, Søborg Enge, Frijsenvang og Odderholm er alle navne fra dengang.

Og så skulle hele herligheden hegnes, så bæsterne ikke løb ud. Hertil blev der anvendt 30.000 egepæle, ca.

De mange kilometer kanaler og grøfter blev gravet med håndkraft, og jorden kørt bort med hestekræfter, hvorefter der blev tromlet og jævnet ud. Arbejdsstyrken var i perioder oppe på 150 mænd. Foto: fra Petersen & Meyhoff 1986.

188 kilometer jerntråd, ca. 150.000 jernkramper samt 500 markled – 1,2 meter høje og 3,1 meter lange. Landbrugsmaskinerne var jo ikke så brede dengang.

Den indledende kultivering fandt sted i årene 1877-1881. Jorden skulle gøres tjenlig, men ni tiendedele af søbunden var dækket af mos, padderokker og halvgræsser som et surt, svampet tæppe, hvor ingen planter af landbrugsmæssig værdi kunne vokse. Kun hvor »Klaringen« havde ligget, manglede det sure sumptæppe.

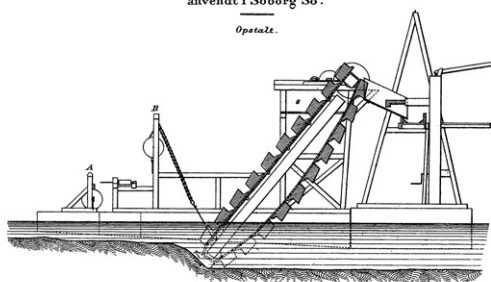
Den første ufuldstændige tørlægning af søen, der var foretaget 80 år tidligere, viste sig nu at have været umådelig skadelig. Feilberg beskrev vanskelighederne i en afhandling i Tidsskrift for Landøkonomi i 1877, og heraf fremgik det, at havde det bare været en vandfyldt sø, ville opgaven være »let og simpel«, men nu var der nærmere tale om »en tilbageerobring af et tabt terræn«, fordi den frugtbare dynd, som man skulle have fat på, lå begravet under det sure sumptæppe.

Forskellige metoder blev afprøvet: agergrøftning, reolpløjning og kulegravning, men resultatet blev en beslutning om at køre mineralsk jord på overfladerne. Gennem de næste år blev der kørt et 5-10 centimeter tykt gødsket jordlag ud på de fleste marker. Der var tale om bakkejord fra randarealerne, iblandet dyndjord og gæret hestegødning, og det gav gode resultater.

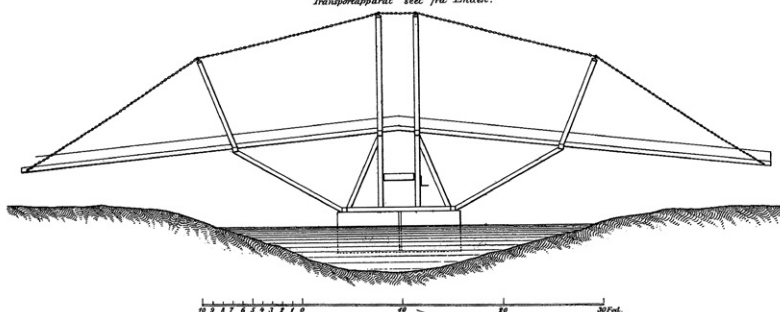
Resten af den store ejendom, ca. 180 hektar op mod Græsted, fik kørt jord på i årene 1891-1894. Dette gan-

Ingeniør Andersens manuelle muddermaskine var monteret på en pram, der skulle flyde i en ca. 60 meter bred rende. På prammen, der målte 12,5 meter i længden og 3,2 meter i bredden, var der opstillet spil med tyve store skovle. Gennem et hul i bunden af prammen raspede disse skovle sig frem, fyldtes med dynd, blev hævet godt 60 centimeter i vejret over vandet, for derefter at tømmes ud i en rende med afløb til begge sider. Blandet op med vand flød dyndet gennem en rende ud til siderne i en afstand af 10-12 meter fra kanalen. Arbejdskraften bestod af otte mand. De fire drev spillet med håndkraft, mens de andre fire passede styretrosse, vandspil og andet. Hver halve time skiftede man arbejdsplads, da det var en hård fysisk opgave at drive spillet. Ikke uden grund strømmede folk til fra hele egnen for at bese »vidunderet«. Foto: fra Petersen & Meyhoff 1986.

Opmuddrings-Apparat
anvendt i Søborg Sø.
Opstalt.

Transportapparat set fra Enden.

Den tørlagte søbund skulle gøres dyrkbar, og forskellige metoder blev afprøvet: agergrøftning, reolpløjning og kulegravning, men resultatet blev en beslutning om at køre et 5-10 centimeter tykt gødsket jordlag ud på de fleste marker. Der var tale om bakkejord fra randarealerne, iblandet dyndjord og gæret hestegødning, og det gav gode resultater. Det ganske omfattende projekt involverede tipvogne og et skinnenet samt 12-16 heste som »lokomotiver«, mens selve arbejdsstyrken var på 30-40 mand. Foto: Petersen & Meyhoff 1986.

ske omfattende projekt involverede tipvogne og et skinnenet samt 12-16 heste som »lokomotiver«, mens selve arbejdsstyrken var på 30-40 mand.

Tiderne skifter

Krag-Juel-Vind-Frijs var efterhånden kommet op i årene, og politisk var han ikke længere aktiv.

I 1870 havde han ladet sin regering gå af, da bondepartiet Venstre begyndte at kræve folketingsindflydelse på regeringens sammensætning. Igen i 1874 fik han tilbudt hvervet som konseilspræsident, men takkede nej, hvorefter han indtog en tilbagetrukket politisk rolle, som helt ophørte i 1880, da han forlod landstinget.

69 år gammel døde han i 1896 efter nogle år med tiltagende sygdom. Samme år fyldte P.B. Feilberg 61 år. Om det var alderen, der begyndte at trykke eller andre forhold, der førte til Feilbergs tilbagetræden, er ikke belyst, men samtidig med ejerskiftet, hvor Søborg Sø overgik til de to Krag-Juel-Vind-døtre, Henriette og Clara, blev Feilberg afløst af to yngre forvaltere fra egnen omkring det netop udtørrede Kolindsund på Djursland.

Allerede året efter skiftede ejerforholdet igen, da Henriette Danne-skjold-Samsøe afgik ved døden, hvorefter Clara Alvilda von Blixen Finecke fra Näsbyholm Gods blev eneejer af søen. Det medførte dog ingen ændringer i driften, den fortsatte som fastlagt af Krag-Juel-Vind-Frijs og Feilberg. Agerdyrkning foregik kun på ganske

små arealer, ca. 28 hektar, fortrinsvis i den nordlige ende af søen. Resten lå hen som vedvarende græsmarker, der blev udlejet eller bortauktioneret på den årlige høauktion. 110 hektar blev anvendt til græsning med ca. 600 kreaturer og 75-100 heste. Desuden dyrkedes der roer, frøavl og andre markprodukter.

Men tiderne var i forandring. Politisk skiftede magten i 1901 fra det konservative godsejersparti Højre, der havde styret landet siden 1865, til bondepartiet Venstre, der havde vundet en markant valgsejr, og nu fik indført parlamentarismen som princip. Imidlertid betød det også, at løfteparagraffen fra 1849 om lensafløsningen blev taget op igen. Der var tale om en proces, hvor len og stamhuse skulle afskaffes, så ejendommene fremover kunne handles frit.

Afløsningen af lenene, der gik helt tilbage til enevældens tid, fremstod for godsejerklassen som »røveri« og »foragt for ejendomsretten«, men det politiske flertal ønskede mere demokrati og jordreformer. Lensafløsningen var en nærliggende, demokratisk mulighed for at skaffe jord til titusinder af jordløse husmænd og landarbejdere.

Da Det radikale Venstre, der havde tætte bånd til husmandsbevægelsen, overtog regeringsmagten i 1913 kom lensafløsningen højt på den politiske dagsorden. På forhånd stod det klart, at Højre ikke ville være med til en lensafløsning, og blandt de tre øvrige partier var der også uenighed om, hvor omfattende prisen skulle være. Social-

demokratiet ønskede, at besidderne skulle afstå halvdelen af lenets værdi, de radikale ville have en tredjedel af værdien i afgift, mens Venstre gik ind for en mindre indgribende reform.

Loven blev gennemført i 1919 og endte med at kræve en statsafgift på 25 procent af ejendommens værdi samt udstykning af en tredjedel af jorden til husmandsbrug.

Indgrebet berørte en tiendedel af landbrugsjorden i Danmark og ramte især hårdt på Øerne. Reelt var der dog ikke tale om mere end ca. 20.000 hektar, der blev udstykket.

Lensgreve Krag-Juel-Vind-Frijs havde været stærk modstander af denne tvangsmæssige ekspropriation. Han havde ment, at jordfordelingen måtte kunne klares ad frivillighedens vej. Imidlertid kom han ikke selv til at opleve lensafløsningen, men hans arvinger måtte acceptere de nye tider og skulle skaffe både kapital til statsafgiften og jord til udstykningen.

I 1913-14 førtes der forhandlinger på vegne af Clara Alvilda von Blixen Finecke om et salg af Søborg Sø til »Foreningen til Opkøb og Udstykning af Landejendomme i Sjællands og Fyns Stift«. Salget blev en realitet fra 1. april 1915, hvorefter Krag-Juel-Vind-slægten var ude af billedet, men med en ikke ubetydelig gevinst på 883.750 kr. (42,7 mio. kr. i 2012-værdi).

»Søen« synker

Efter salget blev søen udstykket i 237 parceller, hvoraf de 43 blev yderligere opdelt. Disse parceller blev efterfølgende solgt til egnens gårdejere og andre, men den oprindelige tanke om husmandsbrug i form af en hel koloni af »små hjem« rundt om søen kom aldrig til udførelse. I marts 1917 blev ejerlaget oprettet, hvis syvmands bestyrelse derefter skulle repræsentere den store ejendom med de mange lodsejere.

I de næste årtier fortsatte driften uændret.

Når man gennemgår protokollerne fra den periode, fremgår det tydeligt, at den væsentligste udfordring har været at sikre en rimelig oprensning

af grøfter og kanaler og så billigt som muligt. Imidlertid forværredes forholdene gradvis, da man intet gjorde for at stoppe årsagerne. Det var ikke, fordi man savnede viden om de negative forhold.

Oveni købet kom advarslerne fra P.B. Feilbergs søn, og de var fremlagt samme år, som overtagelsen fandt sted:

»Enhver, der i de nærmeste år efter Søborg Sø's tørlægning 1873-74 jævnlige færdedes på det tørlagte areal og senere med års mellemrum har besøgt det, kan næppe have undgået at lægge mærke til de forandringer, overfladens form på sine steder er undergået«.

Sådan lød Aage Feilbergs indledning til artiklen »Om dyndarealers synkning«, som han skrev til Hedeselskabets Tidsskrift i 1917. Aage var en tro søn af P.B. Feilberg, og han var gået i faderens fodspor og uddannet sig som landinspektør.

Det havde vakt nogen forundring på egnen, da søbunden få år efter udtørringen i 1874 begyndte at forandre sig. Små holme dukkede op og brød den sammenhængende flade af græseenge. Som årene gik, blev fænomenet mere og mere udtalt, og for »Klaringen« var den simple forklaring, at partier med tykt dyndlag sank mere sammen end partier med et tyndere lag. Aage Feilberg kunne påvise, at søbunden visse steder bestod af seks meter dynd.

Oprindeligt lå den tørlagte overflade en meter over havoverfladen, men efter 40 års ekstensiv afvanding havde terrænet sat sig fra 0,3 meter, hvor dyndlaget var tyndest, og op til 1,5 meter, hvor det var tykkest. I områder med meget dynd vurderede landinspektøren i 1917, at »sænkningen« fortsatte med ca. 1,5 centimeter årligt, hvorimod den var næsten ophørt for de tyndeste lag.

Aage Feilberg gav også en levende beskrivelse af de ustabile bundforhold:

»Overfladen er nu næsten overalt så fast, at den kan bære heste og vogne, men at dyndet mange steder er blødt og vandfyldt i dybere lag, og at overlaget ligesom flyder på vand, ser man, når man kører over arealet,

idet jorden gynger, så træerne langs vejen ryster, og når en flok heste sætter i løb, står der som en bølge foran dem«.

Tredive år senere var det stadig galt med sætningerne, men Feilbergs iagttagelser fik aldrig nogen afgørende betydning. I 1940'erne blev millioner af statslige støttekroner investeret i yderligere dræning i dybden, men med et ringe resultat. Få år senere var jorden atter vandlidende. I dag er sætningerne vokset til flere meter på de mest dyndede arealer. De er for længst taget ud af den normale omdrift.

Staten åbner pengekassen

Op gennem 1920'erne og 1930'erne opstod der flere alvorlige situationer, hvor kanalsystemet ikke kunne klare afvandingen.

Problemerne var værst i de vintre, hvor der kom meget sne, og hvor frosten samtidig var så stærk, at kanalerne frøs til. Satte det ind med snestorm, kunne kanalerne blive fyldt helt op, og kom der så pludselige omslag i vejret med tøbrud, gik det rent galt. Store arealer nåede ofte at blive oversvømmet, før man fik skovlet kanalerne fri.

Nordsjælland havde en pæn bestand af storke på 52 par så sent som i 1934. Det var mere end halvdelen af alle storke på Sjælland. I 1952 var der blot seks par tilbage, heraf et par på Græsted Kirke. I 1962 holdt endnu fire par stand, men i 1965 fløj de sidste sjællandske unger af reden på Ny Harløse Mejeri vest for Hillerød. Søborg Sø besøges dog stadig af ikke-unglende storke. Parret her er fra 25. juli 2012 og var begge ringmærkede som unger. Den ene i 2010 på Ledagergård i Gundsø, hvor der har ynglet et par storke siden 2004 fra det svenske opdrætsprojekt. Den anden var ringmærket i 2011 på Hemmestorps Mölla i Veberöd i Skåne. Foto: Palle Sørensen.

Situationen spidsede til i de tre på hinanden følgende hårde vintre: 1939/40, 1940/41 og 1941/42, hvor der blev sat flere kulde- og snerekorder. Selv de mest påholdende lodsejere indrømmede, at man måtte have set nærmere på det gamle afvandingsanlæg. Bestyrelsen besluttede at tage kontakt til Hedeselskabet.

I marts 1942 satte det ind med en voldsom snestorm, der helt fyldte hovedkanalen. Da store områder af søen allerede stod under vand, gjaldt det om at få sneen væk, og kanalerne åbnet så hurtigt som muligt. Ejerlages bestyrelse måtte henvende sig til Arbejdsanvisningen i Gilleleje for at få anvist et snerydningsmandskab, der kom til at arbejde de næste tre døgn med at åbne kanalerne. Ikke siden 1923/24 og 1928/29 havde man oplevet tilsvarende vejrforhold.

Denne ekstreme episode understregede for alle, at nu var det tid at gøre noget. Mindst lige så motiverende var det vel, at staten havde vedtaget loven om statsstøtte til landvinding i november 1940. Loven havde fået en startkapital til de to første år på 25 mio. kr. (636 mio. kr. i 2012-værdi) og fik yderligere 25 mio. kr. i april 1942.

Hedeselskabet sendte sin dygtigste ingeniør, Frode Ebert, til møderne i 1942, hvor lodsejerne skulle overtale til at søge om statsstøtte til det store projekt. Ebert blev årtier senere den ingeniør, der rettede Skjern Å ud til en lige kanal. Foto: Hedeselskabet.

Statstilskuddet var på to tredjedele af de faktiske udgifter ved landvinding, så det satte jo Søborg Sø-lodsejernes trængsler i et helt andet lys. Nu behøvede det ikke længere at kunne »betale sig« at forny afvandsingsanlægget, ikke i sig selv men blot for en tredjedel af den samlede udgift.

De store vil afvande

»Nordsjællands største landvindingsprojekt« stod der i en henvisning under to fotos på forsiden af hovedstadsavisen Politiken, lørdag 24. oktober 1942.

Inde i avisen bragtes en større omtale over to spalter af et møde på Græsted Kro, der havde fundet sted dagen før. Nu skulle den udtørrede søs vandlidende enge omskabelses til bølgede kornmarker, og på mødet havde startskuddet lydt til det helt store projekt til seksten millioner nutidskroner.

På kroen mødtes omkring 70 af de 200 lodsejere med to repræsentanter for Statens Landvindingsudvalg, to ingeniører fra Hedeselskabet og konsulent fra Frederiksborg Amts Planteavlssforening, der stod som indbyder. Anledningen var et projektforslag fra Hedeselskabet til kultivering af de 600

hektar vandlidende græs- og søarealer i Søborg Sø.

Forslaget var udarbejdet på bestilling af en af områdets store jordbesiddere, proprietær Thomas Thomsen fra Frijsenvang. Hans ejendom var den, der led mest, når oversvømmelserne ramte, men det var også den næststørste ejendom med 63 hektar. Den største var Søborggård med 79 hektar. To andre store ejendomme var Ørbakke med 44 hektar og Odderholm med 29 hektar; de resterende ca. 385 hektar fordelte sig på omkring 200 små lodsejere.

To måneder tidligere havde der været afholdt et forberedende møde mellem fagfolkene fra Statens Landvindingsudvalg, Hedeselskabet og Grundforbedringsudvalget på den ene side og de tre toneangivende lodsejere på den anden (proprietær Thomas Thomsen fra Frijsenvang, gårdejer Fredbo-Nielsen fra Fredbogård og formanden for lodsejerudvalget, gårdejer Jørgen Nielsen fra Odderholm). Her var det kommet frem, at søbunden nu havde sat sig så voldsomt, at afvandingen var »ganske utilstrækkelig«.

Gennemgående lå arealerne blot 50 centimeter over havets overflade, der befandt sig fire kilometer mod nord. Uden pumpekraft var der ikke noget at sige til, at afvandingen foregik alt for langsomt. Proprietær Thomas Thomsen kunne oplyse, at sidste vinter havde mere end halvdelen af de 600 hektar stået under vand, og oversvømmelsen var først væk i maj.

Bestyrelsen for lodsejerne havde forestillet sig en gennemgribende oprensning af de tilgroede kanaler og grøfter, hvilket vel »kunne gøres for en billig penge, hvis der kunne gives tilskud til det«. Personligt ventede han sig ikke meget deraf, men »bestyrelsen havde hidtil ikke set nogen interesse i en yderligere sænkning af vandet«. Bestyrelsesformanden måtte dog indrømme, at »forholdene langt fra er tilfredsstillende«.

På mødet havde man aftalt at bestille et projekt hos Hedeselskabet og endvidere lagt en strategi for det næste møde med alle lodsejere. De tøvende skulle gerne overtale.

Projektet store betydning afspej-

ledes bl.a. af det tocifrede millionbeløb, der skulle investeres, men ses også af en blyantskommentar på det originale maskinskrivne referat af det første møde. Statens Landvindingsudvalgs formand, departementschef Julius Wilcke fra Landbrugsministeriet, havde personligt besøgt arealet 20. september, og hans kortfattede notat lød med den angivne understregning:

»Meget vandlidende. Søen har sat sig. Kornafgrøden ringe, meget ukrudt og siv. Trænger i høj grad til afvanding.«

Dermed var der i princippet givet grønt lys for at gå videre. Kromødet 23. oktober skulle så »sælge« projektet til skeptikerne.

Tovtrækning

Ganske som forudset blev kromødet i oktober et opgør mellem de, der ville have et helt nyt projekt med støtte fra staten, og de der ønskede at klare sig med en renovering af de eksisterende anlæg. Eller som Politikens udsendte medarbejder helt tydeligt formulerede det:

»Mødet kom til at forme sig som en tovtrækning mellem sagkundskaben på den ene side, som foreslår en reel, men dyr afvanding, og de mere konservative og forsigtige af de små lodsejere, der var bange for deres penge og derfor ville knirke sig igennem med en lille pumpe, der intet virkeligt kunne udrette.«

Hedeselskabets ingeniør Frode Ebert fik lov at præsentere sit projekt, før debatten brød løs.

Først opridsede han det aktuelle forløb. Hedeselskabet havde hurtigt konstateret, at selv en grundig oprensning af kanalerne højst ville sænke vandstanden med nogle få centimeter, men bestyrelsen havde ikke ment, der skulle foretages en mere rationel afvanding. Det var der imidlertid nogle af de store lodsejere, der mente, og de fik sagen »indbragt« for Statens Landvindingsudvalg, som besøgtede området. Resultatet blev en opfordring til Hedeselskabet om at fremlægge et forslag til »ordning af forholdene«.

Hedeselskabets forslag blev derefter præsenteret.

Vigtigst – men dyrt – var det, at

der skulle opføres en pumpestation med to elektriske pumper helt oppe ved Søborggård. Prisoverslaget lød på 65.000 kr. (1,4 mio. kr. i 2012-værdi), men det var småpenge i forhold til den helt store investering i et nyt afvandingsanlæg.

Ingeniør Ebert mente desuden, at der ingen vej var udenom en gennemgribende omlægning af kanalsystemerne. Langs søområdet i vest skulle der graves en helt ny landkanal, der kunne lede oplandsvandet uden om pumpestationen. Det ville reducere tilstrømningsarealet fra 3650 hektar til 958 hektar. Landkanalen ville blive inddiget for at sikre mod oversvømmelser.

I selve søen skulle de bestående kanaler omdannes til regulære afvandingskanaler ved at uddybe dem med to meter. Nødvendigheden af den voldsomme udgravning skyldtes, at man måtte påregne nye sætninger i bunden på helt op til en halv meter, når den blev yderligere afvandet. Det omfattende kanalarbejde ville blive den helt store pengesluger – prisoverslaget lå på 400.900 kr. (8,6 mio. kr. i 2012-værdi). Der ville dog være gode muligheder for et statstilskud på to tredjedele af den samlede projektprijs på 750.000 kr. (16,1 mio. kr. i 2012-værdi), forsikrede ingeniøren, men lodsejerne skulle altså indstille sig på en investering på 250.000 kr. (5,4 mio. kr. i 2012-værdi).

Tiderne kræver

Inden debatten kunne gå i gang, ville det ene medlem af Statens Landvindingsudvalg også gerne sige et par ord, »som måske kunne have indflydelse på lodsejernes stilling til sagen«. Han gav derefter en kort introduktion til Landvindingsloven og udvalgets behandling af sagerne. Og så satte han trumf på:

»Hvis dette udvalg finder det ønskeligt og forsvarligt, at sagen gennemføres, og hvis landbrugsministeren følger udvalgets indstilling, så vil arbejdet blive gennemført, selv om det muligvis sker imod et flertal indenfor lodsejerkredsen. Sagen kommer ikke for landvæsenkommission eller overland-

Selv mere end 150 år efter første tørlægning var søbunden stadig så blød og dyndet, at afvandingskanalerne måtte afstives for at hindre brinkerne i at skride ud. Foto: Hedeselskabet 1955.

væsenkommission, det er landvindingsudvalget alene, der bestemmer, om sagen skal fremmes, men dette udvalg er naturligvis stærkt interesseret i at høre, hvad lodsejerne mener om sagen.«

Han tilføjede dog beroligende, at alle lodsejere havde den sikkerhed, at deres andel af udgifterne aldrig ville kunne blive større end nytten. Det var garanteret i Landvindingsloven. For at udelukke enhver tvivl om landvindingsudvalgets holdning til sagen, tilføjede han så, at man havde fået »et tydeligt indtryk af, at området er stærkt vandlidende«.

Det var imidlertid nødvendigt med et detailprojekt, hvis sagen skulle behandles videre, og der ville det være vigtigt med lokal garanti for halvdelen af betalingen, f.eks. fra sognerådet, men hvis projektet blev til noget, ville udgiften selvfølgelig blive refunderet af anlægsbudgettet og med statsstøtte. Landvindingsudvalget stillede i udsigt, at man nok kunne garantere for halvdelen, hvis kommunen ville tage den anden halvdel. Hedeselska-

bets ingeniør mente, at detailprojekteringen kunne udføres for ca. 7000 kr. (150.400 kr. i 2012-værdi).

Debatten blev derefter givet fri, men den bevægede sig ikke ud af stedet. De store lodsejere ville have det store projekt, mens de små lodsejere enten var ligeglade eller imod.

Efter at forskellige lodsejere havde talt for og imod projektet, fik det andet tilstedeværende medlem af Statens Landvindingsudvalg ordet. Det var Niels Frederiksen, som siden 1919 også havde været formand for Statens Jordlovsudvalg. Han erklærede, at »af de mange projekter, landvindingsudvalget har set, så hørte i alle tilfælde Søborg Sø til dem, der bør gennemføres, så jorden kan bringes i en tilstand, så den kan komme til at yde, hvad den har forudsætning for.«

Frederiksen henstillede, at lodsejerne overvejede, om de ikke burde tage mod den håndsrekning, der gaves dem ved tilbuddet om, at de kunne få et tilskud på to tredjedele af udgifterne. Han fortsatte:

»Sagen bør ikke udelukkende være et ren-

Den store Danmarks-kronikør Achton Friis kom også på disse kanter og besøgte ruinen af Søborg Slot. Den imponerede ham ikke. Her er hans beskrivelse fra 1943:

»For længst er den stolte borg sunket i grus, sandsynligvis lige som Gurre lagt øde under Grevens Fejde; thi efter den tid bliver alt taust om den – stedet nævnes kun som stenbrud!

Af det vældige borganlæg, som skylder forskel-

lige perioder sin tilblivelse, er nu kun ubetydelige rester tilbage. Allerede i begyndelsen af 19. århundrede har privatfolk gravet på stedet, og Frederik VII lod i 1850 foretage omfattende udgravninger, assisteret af tyve mand af Hestegarden! Disse sidste undersøgelser blev ved deres dilettantiske udførelse skæbnesvangre for stedet og har besværliggjort senere arbejder af arkæologerne.

Blandt andet lod den ivrige konge den brede og

Søborg Slotsruin betegnes som »et imponerende borganlæg« af Kulturstyrelsens eksperter. I middelalderen lå Søborg Slot på en ø i en fjord med forbindelse til Kattegat. Senere afsnøredes fjorden og blev til Søborg Sø, som nu er tørlagt. Borganlægget kendes fra 1100-tallet og sættes traditionelt i forbindelse med ærkebiskop Eskild. I 1161 blev det indtaget af Valdemar den Store og var derefter i kongemagtens eje. Søborg Slot udbyggedes flere gange og fungerede bl.a. som topsikret statsfængsel. Slottet var beboet indtil 1530'erne, men henlå derefter som ruin.

dybe voldgrav helt dække til med fyld fra ruinen, hvorved denne mistede sit karakteristiske præg. Nationalmuseet har senere ved gentagne omhyggelige arbejder bødet på skaden, og det er lykkedes dets folk at fremdrage planen i det virvar af ruinrester, som dækker borgpladsen.

Besøget på ruinen var en uhyre skuffelse. Det hele er i årenes løb blevet omdannet til et anlæg med friserede gange. Det ligner ikke noget borganlæg, men et sted for folkeforlystelser. Også landskabet omkring stedet har lidt ubodelig skade. Borgpladsen har tidligere været omflydt af vande, men disse er helt forsvundne ved udtørring«.

tabilitetsproblem. Tiderne kræver, at man udnytter muligheden for at udføre nyttigt arbejde og udvider landets produktionsmuligheder. Dette har også været grunden til landvindingslovens fremkomst.«

Reelt sagde Frederiksen, men ganske vist indirekte, at lodsejere der ikke ville være med, var dårlige patrioter. Det var et hårdtslående argument i 1942.

Mødet sluttede sidst på eftermiddagen med en afstemning. Hvor mange kunne så stemme for, at sognerådet blev anmodet om at stille garanti for halvdelen af udgiften til projektering, og hvor mange var imod?

42 sagde ja, mens 20 stemte nej.

Hedeselskabet rykker ind

Allerede 20. november 1942 gav Søborg-Gilleleje Sogneråd tilsagn om at garantere for halvdelen af projekteringsudgifterne, anslået til 3.500 kr.,

men man stillede en betingelse: hvis projektet blev realiseret, skulle arbejdsløse fra kommunen have fortrinsret til arbejdet.

Det kunne overhovedet ikke komme på tale, meddelte landvindingsudvalget, og ti dage senere frafaldt kommunen kravet, bl.a. fordi det blev oplyst, at proprietær Thomsen på Frijsenvang havde tilbudt at stille garantien for at få arbejdet i gang straks. Det kom dog til at vare det meste af et år, før Hedeselskabet havde detailprojektet klar.

Lodsejerne blev tilsyneladende ikke hørt igen efter »afstemningen« i oktober 1942. Projektplanen skulle imidlertid gennem de ministerielle indstillings- og godkendelsesprocedurer, så først 16. februar 1944 kunne Landbrugsministeriet meddele proprietær Thomsen, at der ville blive ydet tilskud og lån til projektet, der nu var anslået til en pris på 700.000 kr. (14,6 mio. kr. i 2012-værdi).

Så var banen klar, men tiden gik frem til februar 1945, før arbejdet kom i gang.

Kanalarbejdet blev gennemført med en stor gravemaskine, men tog alligevel et helt år. Jordbunden var elendig at arbejde i, der forekom flydesand, dynd i større dybder og kildevæld. Flere strækninger af den nye landkanal måtte stives af med nedrammede pæle og faskiner, så bredderne ikke skred ud.

Samtidig blev pumpestationen opført oppe ved Søborggård. Det var et grundmuret hus i klassisk »Hedeselskabs-design«, dvs. røde mursten og tegltag. Selve anlægget bestod af to elektriske pumper, der kunne løfte henholdsvis 600 og 300 liter i sekundet ud af søen.

Pumperne blev startet 17. januar 1947, men arbejdet var langt fra afsluttet med pumpestarten. Der manglede stadig den nødvendige uddybning

med en halv meter af hovedkanalen ind til søens midte. Her havde Feilbergs sejlede muddermaskine været nyttig, fordi den tunge gravemaskine sank ned i den bløde bund, så den måtte erstattes med en mindre model. Det tog både tid og kostede ekstra.

I august 1947 var man nået så vidt, at entreprenøren mente at kunne aflevere et færdigt arbejde vedrørende pumpestation, bygværker ved landkanalen og hovedafvandingskanalen, men det betød endnu ikke, at projektet kunne afsluttes.

I løbet af 1948 blev det tydeligt, at arealet især i »Klaringen« havde sat sig betydeligt mere end forventet, og at der straks var behov for en yderligere uddybning på en halv meter af hovedafvandingskanalen. Sommeren 1947 havde været ekstraordinær varm og tør, og netop det vejr havde sat ekstra skub i sætningerne. Der kom dog til at gå et par år, før den ekstra uddybning faldt på plads.

Statsstøtte til nyt projekt

Pengekassen var ved at være tom, og både lodsejerne, Statens Landvindingsudvalg og Landbrugsministeriet skulle tages i ed, før man kunne komme videre.

Udgifterne til projektet var vokset til 900.000 kr. ved udgangen af 1940'erne, og efter ansøgning fik man bevilget penge til at dække overskridelsen, men projektet var stadig uafsluttet, så 1. juni 1950 underskrev bestyrelsen en ny ansøgning til Statens Landvindingsudvalg.

I stedet for at belaste det gamle projekt nr. I med yderligere overskridelser, anmodede man om støtte til en overslagssum på 335.000 kr. til »supplerende afvanding« i et projekt nr. II. Pengene blev bevilget, også et par år senere da man måtte have en forhøjelse til 440.000 kr. Landbrugsministeriet havde ikke de store valgmuligheder – sådan som situationen havde udviklet sig, ville den store investering nærmest være tabt, hvis ikke man gjorde projektet færdigt.

Det kom ikke på tale at lade lodsejerne betale projekt nr. II selv, fordi

ministeriet meget vel kunne risikere, at den afsluttende behandling ved landvæsenkommissionen ikke ville anerkende en sådan påligning. Landvindingsloven, som de mange penge blev bevilget efter, indeholdt en paragraf, der sikrede lodsejerne mod udgifter ud over, hvad den gennemførte forbedring af deres jord ville kunne dække.

Regnskabet for de to projekter blev endeligt afsluttet i 1957. Da havde det samlet kostet 1.507,081 kr. (20,24 mio. kr. i 2012-værdi) at renovere P.B. Feilbergs gamle afvandingsanlæg. Staten betalte to tredjedele, mens lodsejerne fik billige statslån til den sidste tredjedel.

Før lodsejerne kunne høste gevinsten af den forbedrede afvanding, skulle de også gennemføre en detaildræning af deres marker. Den var ikke med i det store projekt, men også her var der mulighed for statstilskud, som Hedeselskabet gentagne gange havde gjort opmærksom på. Tilskuddet var dog maksimalt på 50 procent.

Forsøg med marginal natur

Kulturgeografen Niels Amstrup gav i 1955 en beskrivelse i Geografisk Tidsskrift af »Kultiveringsproblemer på den tørlagte Søborg Sø«. Heraf fremgik det, at de voldsomme sætninger af dyndjordene var fortsat siden Aage Feilbergs undersøgelse i 1917, og at de fortsat ville give store problemer for afvandingen. Dertil kom en betydelig forekomst af lejesæd på grund af dyndjordernes store organiske kvælstofpulje og utilgængeligheden af fosfor og mangan på grund af de næringsrige sedimenters høje pH-værdier.

Så problemerne var overhovedet ikke løst, og allerede efter de første ti år med landkanalen i funktion, var det nødvendigt med en grundig oprensning.

Kanalen var stærkt forurenset med spildevand fra Græsted kloaksystem og Græsted Mostfabrik, og udgiften på 4000 kr. (53.714 kr. i 2012-værdi) blev omhyggeligt fordelt på de involverede parter. Kommunen måtte lægge 2200 kr. og Græsted Mostfa-

Pumperne i det nybyggede pumpehus oppe ved Søborggård kunne startes i 1947. De kunne løfte henholdsvis 600 og 300 liter vand i sekundet, så nu var det muligt at tørlægge søen mere effektivt end tidligere.

brik 200 kr., mens landvindingslaget betalte resten.

Det var dengang, forureneren selv betalte for at rydde op. Det var også dengang, de første problemer meldte sig med at skaffe drikkevand nok til nordsjællænderne. I 1964 foreslog den lokale amtsvandinspektør, at man igen fyldte søen med vand, da det kunne løse forsyningsproblemet. Fejlagtigt er forslaget blevet beskrevet som et »naturgenopretningsprojekt«, hvad det overhovedet ikke var.

Det var den såkaldte marginaljordsdebat i midten af 1980'erne, der satte fokus på mulighederne for at genskabe mere naturlignende forhold i søen.

Op gennem 1980'erne blev det økonomisk ringere at dyrke de usikre lavbundsjorder. Dertil kom de voksende overskudsbjerge af både korn, smør og mælkepulver i EF. Herhjemme skabte de store afsætningsproblemer grundlag for forslag fra Miljøministeriet om en ændret anvendelse af landbrugets dårligste jordtyper.

Søborg Sø-afvandingen var blandt de 5 pilotprojekter ud af i alt 36 mulige områder, man lod undersøge intensivt i 1986 med henblik på retablering som naturområde. Resultatet blev lagt frem i en større rapport, den såkaldte

Lokalsamfundets dominerende svineproducent og tidligere landboforeningsformand Carl F. Bruun fra Esrumgård blokerede det første forsøg i 2002 på naturgenopretning, da han nedlagde veto mod salg af jorden i sin egenskab af medlem af jordbrugskommissionen. Bruun begrundede sit veto med, at det drejede sig om »glimrende landbrugsjord«. Foto: privateje.

marginaljordsredegrøelse, og af den fremgik det, at de 95 lodsejerne, der var tilbage, havde høje udgifter med at holde området tørt; 380.000 kr. om året (712.865 kr. i 2013-værdi).

Til gengæld var jorden i Søborg Sø af relativ høj dyrkningsværdi, så jordprisen ville være tilsvarende høj. Man havde beregnet, at et naturgenopretningsprojekt relativt nemt ville kunne gennemføres for en pris af 1,7 mio. kr. (3,2 mio. kr. i 2013-værdi), men dertil skulle så lægges prisen for opkøb af jorden, som blev beregnet til 19,4 mio. kr. (36,4 mio. kr. i 2013-værdi), altså en samlet pris på 21,2 mio. kr. (39,8 mio. kr. i 2013-værdi)

Rapporten beskrev også de biologiske effekter. Der ville komme fisk, flere fugle og planter, og de friluftsmæssige interesser ville være store, da det dels var et meget tætbeholdt område, dels var et lokalområde uden nævneværdige naturværdier i forvejen. Samtidig ville de kulturhistoriske forhold ved Søborg Slot blive sat ind i den oprindelige søramme.

For at sprede udgifterne lidt og fordi lodsejerne straks reagerede negativt, lod Miljøministeriet undersøge, om projektet ikke kunne gennemføres i etaper. Man bestilte Hedeselskabet til at udarbejde et projekt for 125 hektar på den mest sumpede del af søen. Da selskabet jo havde været projekterende på de tidligere afvandingsarbejder, var man fuldt fortrolig med området og

dets udfordringer, så projektet lå klar allerede i december 1988. Det var udviklet i samarbejde med lodsejerne, men indeholdt dog kun syv hektar sø. Prisen var beregnet til 3,3 mio. kr. (6,2 mio. kr. i 2013-værdi).

Projektet blev støttet politisk af både Frederiksborg Amt og Græsted-Gilleleje Kommune, og det kunne finansieres via Naturforvaltningsloven, som blev vedtaget samme år. Flertallet af de berørte lodsejere var sandsynligvis positive, selvom det var svært at få oplyst på forhånd af taktiske økonomiske årsager. De kunne jo slippe af med netop de mest sumpede jorder i området.

En enkelt stor lodsejer meddelte i sidste øjeblik, at han alligevel ikke ville være med, og så smækkede Skov- og Naturstyrelsen pengekassen i. Styrelsen mente simpelthen, at staten ville få alt for lidt natur for pengene i forhold til andre projekter rundt omkring i landet. Det lille syv hektar søprojekt ville også fremstå som meget anderledes end den oprindelige ambition om en genskabt Søborg Sø på 500 hektar.

Andet forsøg

Søborg Sø kom atter på dagsordenen op til kommunalvalget i november 1993. Socialdemokratiske politikere i Græsted-Gilleleje kommune og i Frederiksborg Amt gik sammen i september 1993 om at foreslå en naturgenopretning af Søborg Sø i fuld størrelse.

Begrundelsen var nu et trestrengt ønske om at genoprette et naturskønt landskab, sikre drikkevandet i et vandfattigt område og en begrænsning af kvælstofforureningen til Kattegat gennem en nedlæggelse af landbruget i den tørlagte sø.

Socialdemokraternes ordfører i Græsted-Gilleleje Kommune fremsatte forslaget og forsøgte i første omgang at rejse en fredningssag. Den lokale afdeling af Danmarks Naturfredningsforening var tidligt ude med en støtteerklæring til projektet, og Hedeselskabet benyttede lejligheden til at gøre opmærksom på, at hele 40 procent af jorden i den udtørrede

sø ikke længere blev dyrket, men kun brugt til jagt. Friluftsrådet ydede også bred opbakning til et projekt, og selv Skov- og Naturstyrelsen fandt i denne omgang, at det var et godt projekt. Generelt mente de mange positive kræfter, at der ville blive skabt et fantastisk naturområde.

Negative røster begyndte dog også at lyde, fortrinsvis i den lokale avis. Det hævdedes, at de, som ville bestemme over søen, aldrig havde sat deres ben der, at naturen var fantastisk i forvejen, at der ville blive myggeplage, at husene i området ville blive fugtige, og at der ville opstå sygdom, at haverne ville stå under vand, at manglen på drikkevand ikke var reel, osv. Det var snart sagt intet negativt om natur og naturgenopretning, der ikke blev fremført.

Søborg Sø-forslaget fandt også vej til Berlingske Tidende i oktober 1993, men avisen beskrev det, som om en glemt sø skulle genskabes, også selv om gårde, huse og store landbrugsarealer ville komme til at stå under vand, hvilket var noget sludder. Lodsejernes formand mente desuden ganske bestemt ifølge avisen, at der ville opstå store myggeplager.

Kommunalvalget i november 1993 blev ingen succes for de partier, der umiddelbart ønskede Søborg Søprojektet. Både i Græsted-Gilleleje Kommune og i amtet fik Venstre et supervalg, og i modsætning til Socialdemokraterne var partiet skeptisk over for projektet. Den nye formand for amtets teknik- og miljøudvalg, Claus Lange (V), tilkendegav da også i august 1994, at de 93 lodsejere ville få afgørende indflydelse på amtets holdning. Dermed var sagen i realiteten lagt død.

I april 1995 kom amtets endelige afgørelse. V-K stemte imod, mens S-SF-RV stemte for, men var i mindretal. Skov- og Naturstyrelsen bad amtet genoverveje sit nej, da der var store natur- og miljømæssige gevinster ved en retablering af søen, men afgørelsen blev ikke omgjort. Nej-sigerne kunne beholde deres sø og den særlige kultur, som de kæmpede for.

Gårdejer Lau Jensen, som sad i Græsted-Gilleleje byråd for Venstre

og selv var lodsejer på søen, påpegede netop i et interview i 2004, at også den kultiverede natur har værdi. Han mente faktisk, at den genoprettede natur ikke nødvendigvis ville være bedre end den eksisterende:

»Nogle af de argumenter, der også var, du har en fauna ude på Søborg Sø, som er unik. Og i dag er der dåvildt, råvildt, harer, ræve, fasaner, osv. I hegnene er der tårnfalke, fasaner, agerhøns, viber, lærker m.m., fordi der er en blanding af arealer derude. Hvis du så laver en sø, får du måger, blishøns, ænder, skarver og sådan noget. Hvad er bedst? Hvis man forestiller sig det, som Søborg Sø var, en røromkranset sø hvor man ikke kunne komme ud. Der bliver noget vedligeholdelse, hvis man skal kunne se ud i søen.«

Der kan næppe herske tvivl om, at mange lodsejere delte Lau Jensens særlige opfattelse af »naturen«. Dertil kom en stor respekt for de lodsejere, som i sin tid afvandede søen. For at værne om deres minde og slidsomme indsats var man også imod forandringer.

Tredje forsøg

I 2000 tilbød en af de fire store søgårde, Søborggård, at sælge 75 hektar vandlidende jord til Aage V. Jensens Fonde, hvis erklærede formål er, »at medvirke til at søge den mangfoldige natur bevaret for eftertiden og samtidig at åbne befolkningens øjne for denne natur«.

Aage V. Jensens Fonde ejer dansk natur i størrelsesordenen 15.000-20.000 hektar, hvoraf meget hører til blandt Danmarks smukkeste naturperler. Fondene har opkøbt stort set lige så meget jord, som staten erhvervede til naturgenopretningsprojekter i hele perioden 1989-2004, men ved flere lejligheder har det været handlet, hvor staten enten havde sagt nej tak til at købe unikke naturområder, som f.eks. Vejlerne og Filsø. Ved andre lejligheder har sælgeren oveni købet været staten, der ikke længere ønskede at eje naturperler som f. eks. Lille Vildmose.

Ingeniørfirmaet Kampsax udarbejdede herefter to skitseprojekter for Aage V. Jensens Fonde. Det var dels en løsning med lavvandede sø-

Kun de højestliggende marker kan udnyttes til agerbrug. Efter 200 års sætninger i søbunden er terrænhøjden flere meter lavere end oprindeligt, og det har givet større områder karakter af vådområde.

områder på begge sider af hovedkanalen, som skulle opstå ved at slukke drænpumperne. Dels var der tale om en løsning, hvor landvindingslagets pumpestation blev helt nedlagt og en ny opført længere mod syd ved Bygaden. Herved ville der opstå en 56 hektar stor sø omkring slotsruinen med frit afløb til Søborg Kanal.

Fondenes købstilbud blev dog afgivet under den betingelse, at landbrugspligten på jorden i den udtørrede sø skulle kunne ophæves, da det jo var planen at genoprette en sø på stedet. Her kørte projektet af sporet. Da jordkøbet skulle godkendes i den daværende Frederiksborg Amts Jord-

brugskommission nedlagde den ene af de tre kommissærer veto.

Det var egnens dominerende lokale svineproducent og tidligere landboforeningsformand Carl F. Bruun fra Esrumgård, der nedstemte projektet.

Med vetoet kunne landbrugspligten ikke ophæves, til trods for at køber og sælger var enige om betingelserne. Sådan var reglerne dengang. Svineproducenten begrundede sit veto med, at det drejede sig om »glimrende landbrugsjord«.

Juridisk var der intet forkert ved vetoet, men det var højst usædvanligt, at en jordbrugskommission gik imod et naturgenopretningsprojekt. Sagen fik

Den eneste virkelige sjældne fugl, der er rapporteret fra Søborg sø, er en steppevibe i 2000. Arten er kun set fire gange i Danmark. Den yngler på åben græssteppe i Rusland og Kazakhstan, men har siden 2004 været kategoriseret som »kritisk truet«.

Foto: Michael Westerbjerg Andersen.

derfor megen offentlig opmærksomhed, og den daværende fødevareminister Ritt Bjerregaard (S) bebudede en ændring af jordbrugskommissionernes kompetence. Hendes efterfølger udvidede sammensætningen af kommissionerne, så der kom to »grønne« kommissærer med, men i foråret 2013 blev institutionen helt afskaffet.

Fjerde gang, så ...

Imidlertid arbejdede både tiden og naturen for en løsning.

Hvor det hidtil havde været lodsejerne, der strittede mest mod planerne om at få søen med i et nationalparkprojekt, var det nu udsigt til, at de samme aktive landmænd ville bakke mest op om forsøget på at få genskabt den tørlagte sø. Derimod protesterede jægerne nu.

På generalforsamlingen i maj 2013 tog landvindingslaget selv initiativ til at få undersøgt mulighederne for at genskabe søen. En af årsagerne var den helt jordnære, at lodsejerne måtte forudse store udgifter til forbedring af afvandrings- og pumpesystemet, hvis søen fortsat skulle tjene landbrugsformål.

Bestyrelsen for Søborg Sø Landvindingslag har indledt en dialog med Gribskov Kommune om områdets fremtid, og sammen havde man henvendt sig til Aage V. Jensen Naturfond for at søge støtte. Resultatet af dialogen blev et debatoplæg, der peger på mulighederne for at genskabe et 335 hektar stort søområde omgivet af 150 hektar enge.

Debatoplægget blev præsenteret for lodsejerne ved et offentligt møde i januar 2014. Hvis der er opbakning til planen, skal de involverede lodsejere enten sælge deres jord eller mageskifte til erstatningsjord uden for søen. I dag er der tres lodsejere tilbage på det nu 600 hektar store område, som engang var en sø. Omkring 25 procent af jorden dyrkes, mens en næsten lige så stor del ligger hen som brakjord og anvendes til jagt og andre fritidsformål. Den største del oversvømmes så ofte, at det kun kan anvendes til græsning og høslæt.

KILDER

Amstrup, Niels: Kultiveringsproblemer på den tørlagte Søborg Sø. Geografisk Tidsskrift, Bind 54. 1955.

I vinteren 2013-14 stod større arealer under vand i den nordlige del af »søen«, og lodsejerne havde da også indset, at der skulle betydelige investeringer til for at kunne fortsætte den intensive anvendelse som landbrugsjord. Foto: Per Ekberg.

Branth Pedersen, Anders: Fra landvindingspolitik til naturgenopretningspolitik – policy-netværks magt og forandring. Ph.d.-afhandling. Forlaget Politica 2006.

Christensen, Bo & Anne Ohm: Hvad koster Søborg Sø? Vand & Jord, nr. 8, september 2009. 16. årg.

Feilberg, Aage: Om Dyndarealers Synkning. Hedeselskabets Tidsskrift, nr. 8. 1917.

Forfatterens besøg på lokaliteten, 22. august 2005.

Friis, Achton: Danmarks store øer. Bind II. Grafisk Forlag. København 1962.

Hansen, Kjeld: Det tabte land. Gads Forlag 2008.

Holm, B. M.: Naturgenopretning på tværs af interesser – et casestudie af Søborg Sø. Institut for Geografi og Geologi. Det Naturvidenskabelige Fakultet. Københavns Universitet. Upubliceret kandidatspeciale. 2011.

Jørgensen, Holger: Horsens Nørrestrand. Horsens Museum 1997.

Riis, Niels: Søborg Sø – et landskab af muligheder. Debatoplæg med fremtidsscenarier. Naturrådgivningen 2014.

Rune Petersen, Flemming & Gerda Meyhoff: Søborg Sø – gennem sump til agerland. Bogudvalget 1986.

Skotte Møller, H.U. (red.): Retablering af tørlagte søer og fjorde i Danmark. Miljøministeriets projektundersøgelser 1986. Samlerapport nr. VII – Appendix. Skov- og Naturstyrelsen 1987.

Skov, Hans: Storken. En kultur- og naturhistorie. Gads Forlag 2003.

Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 433, 1259 og 1878. Rigsarkivet.

www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/92077/

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet i Søborg Sø, så brug dette link: www.dofbasen.dk.

Herunder ses en oversigt over de 140 fuglearter, som er registreret fra **Søborg Sø**, pr. 25. november 2013. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Lille Lappedykker	(1/1)	Fasan	(23/101)	Natravn	(8/8)	Havesanger	(12/19)
Skarv	(4/8)	Vandrikse	(1/2)	Mursejler	(9/38)	Munk	(9/25)
Fiskehejre	(15/28)	Engsnarre	(115/240)	Isfugl	(1/1)	Gransanger	(13/21)
Hvid Stork	(11/20)	Grønbenet Rørhøne	(3/4)	Stor Flagspætte	(1/1)	Løvsanger	(6/11)
Knopsvane	(3/5)	Blishøne	(5/10)	Sanglærke	(39/549)	Grå Fluesnapper	(1/1)
Sangsvane	(10/171)	Trane	(11/286)	Digesvale	(1/1)	Brøget Fluesnapper	(1/1)
Sædgås	(1/2)	Strandskade	(6/8)	Landsvale	(23/660)	Skægmejse	(1/2)
Blisgås	(1/14)	Lille Præstekrave	(1/1)	Bysvale	(5/42)	Blåmejse	(3/3)
Grågås	(36/1740)	Stor Præstekrave	(1/2)	Engpiber	(3/48)	Musvit	(8/20)
Canadagås	(9/645)	Hjejle	(4/25)	Bjergvipstjert	(2/2)	Rødrygget Tornskade	(12/18)
Bramgås	(2/12)	Steppevibe	(25/25)	Hvid Vipstjert	(14/87)	Stor Tornskade	(1/1)
Nilgås	(1/1)	Vibe	(118/7596)	Silkehal	(2/21)	Skovskade	(2/2)
Gravand	(2/5)	Brushane	(4/17)	Vandstær	(1/1)	Husskade	(9/56)
Moskusand	(1/1)	Dobbeltbekkasin	(13/59)	Gærdesmutte	(5/9)	Allike	(24/4693)
Pibeand	(1/10)	Skovsneppe	(1/1)	Jernspurv	(5/5)	Råge	(22/2603)
Krikand	(8/175)	Storspove	(6/8)	Nattergal	(97/429)	Sortkrage	(1/1)
Gråand	(18/127)	Sortklire	(1/5)	Rødstjert	(4/4)	Gråkrage	(26/875)
Hvæpsevåge	(4/13)	Rødben	(1/10)	Bynkefugl	(34/122)	Ravn	(21/63)
Sort Glente	(1/1)	Hvidklire	(3/7)	Sortstrubet Bynkefugl	(1/1)	Stær	(32/2834)
Rød Glente	(30/37)	Svaleklire	(7/10)	Stenpikker	(11/62)	Gråspurv	(2/21)
Havørn	(1/1)	Tinksmid	(11/122)	Ringdrossel	(5/5)	Skovspurv	(6/213)
Rørhøg	(31/39)	Mudderklire	(5/7)	Solsort	(20/80)	Bogfinke	(17/701)
Blå Kærhøg	(54/70)	Sorthovedet Måge	(1/1)	Sjagger	(20/2937)	Grønirisk	(12/26)
Duehøg	(9/9)	Hættemåge	(21/378)	Sangdrossel	(9/146)	Stillits	(26/217)
Spurvehøg	(14/20)	Stormmåge	(14/976)	Vindrossel	(4/10)	Grønsisken	(2/26)
Musvåge	(94/583)	Sildemåge	(1/1)	Misteldrossel	(2/3)	Tornirisk	(18/101)
Fjeldvåge	(69/110)	Sølvmåge	(11/673)	Græshoppesanger	(121/321)	Bjergirisk	(3/180)
Fiskeørn	(4/4)	Svartbag	(2/13)	Flodsanger	(43/43)	Stor Gråsisken	(1/120)
Tårnfalk	(52/91)	Klippehue/Tamdue	(1/40)	Sivsanger	(6/14)	Karmindompap	(2/2)
Aftenfalk	(5/5)	Huldue	(18/84)	Kærsanger	(123/846)	Kernebider	(2/7)
Dværfalk	(1/1)	Ringdue	(30/1309)	Rørsanger	(27/68)	Lapværling	(2/4)
Lærkefalk	(1/1)	Gøg	(74/224)	Drosselrørsanger	(9/9)	Snespurv	(1/2)
Vandrefalk	(6/6)	Natugle	(32/46)	Gulbug	(12/22)	Gulspurv	(37/297)
Agerhøne	(4/7)	Skovhornugle	(26/54)	Gærdesanger	(1/1)	Rørspurv	(25/92)
Vagtel	(35/47)	Mosehornugle	(8/10)	Tornsanger	(38/268)	Bomlærke	(1/1)

Herunder ses en oversigt over de 14 andre dyr (end fugle), som er registreret fra **Søborg Sø**, pr. 25. november 2013. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Stor Kålsommerfugl	(1/10)	Tidselsommerfugl	(1/2)	Ræv	(7/7)	Lækat	(1/1)
Lille Kålsommerfugl	(1/15)	Nældens Takvinge	(1/50)	Grævling	(1/1)	Rådyr	(21/138)
Aurora	(1/1)	Pindsvin	(2/2)	Ilder	(1/1)	Flagermus sp.	(1/3)
Dagpåfugleøje	(2/11)	Hare	(12/36)				